

Göta hovrätt, Domstols- byggnaden, F003001

Antikvarisk medverkan i samband med
omfogning av den västra fasaden,
Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län

Göta hovrätt, Domstolsbyggnaden, F003001

Antikvarisk medverkan i samband med omfogning av den
västra fasaden,
Jönköpings stad i Jönköpings kommun, Jönköpings län

RAÄ:s dnr: RAÄ-2020-1421

Distribution: Digital pdf

www.jkpglm.se

© Lantmäteriet. Ärende nr MS2007/04833.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM 2021

Innehåll

Inledning.....	5
Syfte.....	5
Historik.....	6
Beskrivning inför åtgärder.....	8
Vidtagna åtgärder.....	10
Omfogning och konservering.....	10
Fönsterbleck.....	12
Ankarjärn och ankarslutar.....	12
Kulturhistoriska iakttagelser.....	13
Äldre ögla.....	13
Numrering av valvingsstenar.....	13
Skarvstenar.....	14
Sotspår.....	15
Markisfästen.....	15
Sammanfattning.....	15
Övrigt.....	15
Administrativa uppgifter.....	16
Referenser.....	16
Arkiv.....	16
Otryckta källor.....	16
Tryckta källor och litteratur.....	16

Utdrag ur digitala fastighetskartan.

Göta hovrätt 2016. Foto Göran Sandstedt.

Inledning

Riksantikvarieämbetet lämnade tillstånd till restaurering av fasaderna på det statliga byggnadsminnet Göta hovrätt den 8 juli 2020, varvid den första etappen gällande den östra gaveln utfördes samma år. Under 2021 har byggnadens västra gavel restaurerats.

Ämbetets beslut stadgar att arbetena skall följas av antikvarisk medverkan. Byggherren Statens fastighetsverk (SFV) har valt att anlita Jönköpings läns museum för antikvarisk medverkan. Handläggare har varit antikvarie Anders Franzén, som även sammanställt föreliggande rapport.

Arbetena på den västra fasaden genomfördes under en period från augusti till september 2021. Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid denna etapps arbeten.

Parallellt med den fasadrestaurering som antikvarien medverkade vid genomfördes en ommålning av fönster. Dessa arbeten betraktades som normalt underhåll och var inte tillståndspliktiga.

Syfte

Syftet med arbetena var i huvudsak att foga om och laga upp den västra stenfasaden. Föregående år hade motsvarande arbeten utförts på den östra fasaden. Även årets arbeten utgick från den skaderapport som konserveringsföretaget AB Stenkonservering Väst upprättat i november 2018. Under arbetets gång har arbeten på fönstren och ankarjärnen tillkommit.

Syftet med antikvarisk medverkan var, i enlighet med Riksantikvarieämbetets tillståndsbeslut, att kontrollera att arbetena utfördes i enlighet med tillståndet, att samråda med byggherren under byggprocessen samt att dokumentera de genomförda åtgärderna i allmänhet, men även att fånga upp eventuella kulturhistoriska iakttagelser.

Arkitekt Olof Tempelmans ombyggnadsritningar från omkring 1776. Norra fasaden till vänster och den västra gaveln till höger. Man kan notera att bottenvåningens fönster har raka översidor på långsfasaden, men välvda på gaveln. I detta avseende har gavelritningen troligen ett ritningsfel och skillnaden var inte avsiktlig. Riksarkivet, Överintendentsämbetets arkiv.

Historik

Göta hovrätt är, både som myndighet och som anläggning, en av landets mest dokumenterade företeelser. I sen tid har SFV låtit upprätta ett vårdprogram som redogör för anläggningens beskaffenhet och historia samt hur den bör förvaltas i framtiden. År 2016 utkom en bok om Göta hovrätt som ger en djupare historik om anläggningen (Franzén 2016). För att erhålla en allmän bakgrund hänvisas till dessa skrifter. Nedan redogörs mer specifikt för historia som har anknytning till de genomförda åtgärderna.

Domstolsbyggnaden uppfördes under mitten av 1600-talet, troligen efter ritningar av arkitekten Simon De la Vallée. Exteriören var ovanlig för sin tid eftersom den helt utgjordes av kvaderhuggen sandsten.

Domstolsbyggnaden byggdes om kraftigt 1779–81 då ytterväggarna stod kvar, men fönstren ändrades och förnyades. Hela takkonstruktionen gjordes också om.

Domstolsbyggnaden under tidigt 1900-tal. Vid denna tid var området vid de två gavlarna torgtor. JLM.

Under genomförandet av den första etappen 2020 som avsåg den östra gaveln gjordes en del antikvariska iakttagelser. Det gällde främst färgsättning av fönster, källarluckor och ankarjärn. Dessa har presenterats i en tidigare rapport (2020:09). En del av dessa iakttagelser har bekräftats nu, men för övrigt erbjöd denna etapp inte lika många nya antikvariska upptäckter.

Med utgångspunkt från Överintendentsämbetets årliga syner av Domstolsbyggnaden samt förslag till åtgärder kan man härigenom ana vilka material och kulörer som genom åren använts till de delar av byggnaden som nu berörts:

1852

Fasadens vita fogar tas bort och omfogning sker med fogbruk i samma kulör som fasaden.

1853

Fönster målas i ljus oljefärg.

1856, 1857, 1858

Alla fogar fylls med murbruk av alunskiffermjöl (hydrauliskt bruk).

1872

Alla fogar bör ”strykas” med cement och färgas i likhet med förutvarande.

1874

”Plåtluckorna å huset målas i likhet med muren”.

1882

Alla listverk beläggs med cement med lutning samt omfogning.

1890

Fasadernas cementfogar lagas.

1897

Fönsterbleck och betäckninglister ommålas med svart oljefärg.

1923, 1928

Vittrad sten borthugges och ersätts.

1924

Alla järnluckor målas med svart färg.

1925

Fem ytterdörrar målas i befintlig grå ton.

Detta fotografi från omkring 1905 visar bland annat att ankarslutarna vid denna tid antagligen var svarta.

Ovan: Detalj av muren där man kan se att man vid något tillfälle troligen förberett fogningen med någon primer att döma av de mörkare fläckarna utefter den stående fogen. Detta fenomen iaktogs även på den östra gaveln.

Till höger: Detalj av hörnkedjan i nordväst. Denna hade liksom hörnkedjan mot sydväst en hel del smutsavlagringar. Större delen av detta tvättades bort med vatten och borste. Delar av den nordvästra hörnkedjan var svårtåtkomlig på grund av byggnadsställningen och rengöringen slutförs när den norra fasaden åtgärdas.

Beskrivning inför åtgärder

Byggnadens fasader utgörs av kvaderhuggna block av Vätter-sandsten. Större delen av stenmaterialet i den västra fasaden är i god kondition. Några enstaka stenar tycks vara utbytta under 1900-talet att döma av en något annorlunda yta med tydlig räffling.

Fasadens fogar är blandade genom att de utförts med olika bruk. Variationen består både i kulör och hårdhet. En del har uppenbarligen en hel del cement inblandat. Vissa fogar är mörkgrå medan andra är betydligt ljusare. Ofta har bortfall hos kvaderstenarna fyllts upp med fogbruk vilket gett upphov till att fogarna ibland är utdragna över kvadrarna. Fasadstenarna har också olika utseende genom att det finns något som kan uppfattas som en smutsslöja, särskilt vid hörnkedjornas prismatiska dekorhuggningar.

Fönstren är av fyrluftstyp och de är spröjsade. Fönstrens kraftiga karmar sitter något indragna från murverkets yttre liv. Mellan fasadens kvadrar och fönsterkarmarna finns en bred fog som sluttar

Denna bild visar ett fönster som har plåtinklädda karmar inför arbetena. Här kan man också ana att fogen mellan murverket och karmarna sluttar inåt, vilket ändrades vid omfogningen.

Skadebeteckning:
 Sprickor, öppen fog
 Utskjutande sten
Mossa och lav

Utdrag ut AB Stenkonservering Västs utredning. Ritningen visar den västra fasaden med inritade skador.

Detalj av fönster med plåtinklädd karm samt fogning inför arbetena.

Väggparti där större delen av fogarna rensats.

från stenfasadens yttre liv mot karmarnas sidor. Dessa fogar är överlag mörka och cementhaltiga.

Fönstren är försedda med fönsterbleck av galvaniserad plåt. Dessa finns på karmöverstyckena, på tvärposterna och på karmbottenstyckena. Till skillnad från den östra gaveln är flera fönsterkarmar klädda med plåt. Detta gäller de två nordligaste fönstren i varje våning. Inklädnaden med plåt har sin grund i att man ville skydda byggnaden mot brand. Trähusbebyggelsen utefter Smedjegatan låg inte långt från gaveln och fönsterkarmarnas inklädning i kombination med järnluckor – nu borttagna – skulle motverka den befarade brandrisken. Fönstersnickerierna är målade i en grön kulör, NCS S 6020-G30Y.

Inför fasadrestaureringen hade AB Stenkonservering Väst upprättat en omfattande dokumentation av samtliga fasaders skador och förslag till åtgärder.

Vidtagna åtgärder

Omfogning och konservering

Inledningsvis rengjordes gavelfasaden med vatten och borstar. Denna varsamma metod innebar att en del av det som kunde upplevas som smutsslöjor inte försvann. Detta var acceptabelt både eftersom en hårdare rengöring skulle kunna inverka på stenarna och på grund av att smutsslöjorna eventuellt kunde vara en oxidering och därmed en önskvärd patina. Kring sockeln var den biologiska påväxten stor och därför sprayades med industrietanol (95%).

I likhet vid den östra fasadens omfogning 2020 togs flertalet fogar bort, utom de som var särskilt stabila och hårda, eftersom man riskerade att skada fasadstenen om man angripit fogarna för hårt. Vissa lösa fogar kunde rivas varsamt utan svårighet, medan man i andra fall sågade upp ett snitt i fogen och lossade fogarna mot dess snitt. När befintligt fogbruk var utdraget på fasadstenarna gjordes försök att lossa detta med skalpell, men om detta inte kunde genomföras varsamt avbröt man åtgärden.

När fogarna var rensade i lämplig omfattning blåstes de ut med tryckluft. Inför etappen 2020 hade omfattande diskussioner förts och undersökningar av olika alternativ prövats. Därför hänvisas till den etapprapport som beskriver detta. Den ny genomförda fogningen gjordes med samma material och med samma metoder. Fogbruket var således Hydrauliskt kalkbruk, HK 308 NHL 3,5, 0–3 mm från AB Bösarps Grus & torrbruk, levererat av Bruks-specialisten. Detta bruk kan sägas vara ett medelhårt hydrauliskt kalkbruk. Även glipan mellan fönsterkarmarna och murverket fogades med detta bruk. Här gjordes samma förändring som på den östra gaveln genom att de från murverkets yttre kant sluttande fogen mot karmens yttre kant i stället utfördes i vinkel, se illustration. Vid omfogningen av fönstren lades tjärad lindrev (från Claessons trätjära AB) som tätning mellan mur och karm.

Ovan: Ett par av de verktyg som användes vid fogningen.

Till vänster: Detalj som visar fönstersmygen som nu gjordes utan den sluttande fogen, utan i stället med en fog som går vinkelrätt mot fasadstenarnas sidor.

All fogning företogs på så sätt att där fogarna var djupa bott-nades fogen först med det aktuella fogbruket innan den slutliga ytfogen skapades. När fogbruket torkat en stund drogs fogen med en träpinne. Därefter skedde eftervattning.

När upplagning av fasadsten blev aktuellt användes ett sten-lagningsbruk (Lithomex Stenlagningsbruk från Målarkalk AB) som färgades in i den omkringliggande stenyntans kulör. När sten behövde limmas användes Billy's stenlim från Stenteknik i Stock-holm HB.

Stenfasadens kraftiga, profilerade trästock, som ligger ovanpå murverket, åtgärdades också. Att åstadkomma en varaktig fog mellan ett murverk och en träkonstruktion kan innebära svårigheter vad gäller hållfastheten. Därför lades en tillskuren remsa av tjärpapp mellan den nya fog som lades överst på murverket och trägesimsen. När olika rörelser uppstår finns det redan en anvisning så att rörelserna tas upp av mellanrummet mellan tjärpappen och träet. Slutligen målades trägesimsen med linoljefärg i befintlig grön kulör, NCS S 6020-G30Y.

Här pågår omfogningen genom att bruket nästan har fyllt fogen. Därefter läggs de yttersta fogbruket i fogen. Efter att det torkat en stund drar muraren sedan med en träpinne för att få det önskvärda utseendet.

Ovan: Exempel på lagad sten med infärgat bruk. Till vänster: Trägesimsen efter avslutade arbeten.

På detta fönster kunde fönsterblecken demonteras och här framkommer en spikrad som sitter lägre än den som använts senast. Det är många spikhål och kanske har flera generationer fönsterbleck spikats fast i detta nedre läge.

Omfogning av murverk och kring fönster med justerad utformning avslutad. Här framgår också att den plåtklädda karmens målning med linoljefärg gjorts med mycket stor precision.

Arbetena omfattade den västra fasaden. Eftersom det inte går att placera en ställningsspira vid byggnadens nordvästra hörn på grund av ett staket och att man ville undvika att placera ställningen på trottoaren nådde ställningen inte ända ut till det nordöstra hörnet. Därför är hörnkedjan där inte fullständigt åtgärdad.

Arbetena med stenkonservering och fogning utfördes av AB Stenkonservering Västs konservatorer och murare. Något samråd med stenkonservator Svante Nilsson vid Prolithos stenkonservering AB, som var tillgänglig som bollplank, bedömdes inte krävas i denna etapp.

Fönsterbleck

Någon total fönstermålning ingick inte i arbetena, men eftersom omfogningen mot fönstren skedde, målades även fönsterkarmarna samt fönsterblecken.

När vissa av de äldre fönsterblecken demonterades visade det sig att det fanns spikhål efter tidigare fönsterbleck. Slutsatsen blev att fönstren tidigare – troligen ursprungligen – haft fönsterbleck som suttit lägre. När dessa kasserats placerades de nya blecken något högre. Detta kunde iakttas både på den östra och västra gaveln.

När arbetena på den östra gaveln genomfördes noterades att fönsterblecken hade olika utformning och tillhörde två olika generationer här och på övriga fasader. En version är försedd med en plåt som löper från karmbottenstyckets överdel, mellan karm och båg, och som vinklar ner och täcker övre delen av det nedre blecket. Denna senare bedömdes vara yngre än andra och förekommer i kombination där karmarna är plåtklädda, som på fyra fönster på den västra gaveln. Här kunde fönsterblecken inte demonteras, rätas och hela karmbottenstycket målas om. Detta gjordes emellertid på övriga två fönster.

På karmöverstyckena sitter i dag bleck som i den övre våningen följer fönstrets välvda överdel. I den inre delen avslutas de med ett uppvik, men inte någon puts kant. På tvärposterna sitter bleck som även har ett vinklat bleck som löper från karmbottenstyckets övre sida ner över det nedre blecket. Alla plåtar var i god kondition och bibehölls och målades.

Ankarjärn och ankarslutar

Ombyggnaden omkring 1780 var föranledd av att hela byggnadens konstruktion var på väg att kollapsa. Takkonstruktionen tryckte ut ytterväggarna så att de lutade utåt. Vid ombyggnaden var det nästan bara ytterväggarna som fick stå kvar och dessa säkrades vid ombyggnaden med kraftiga ankarjärn och ankarslutar. Dessa har i någon mån kompletterats med ytterligare ankarjärn i senare tid.

Inför arbetena var järnen i god kondition, fränsett ett järn som saknade en dekorativ, svängd del. I samråd beslöts att detta inte skulle kompletteras med en ny del, utan bevaras som det är.

Ankarjärn där ett rundat ornament saknas.

Målningen var anfränt och det fanns enstaka synliga rostangrepp. De tidigare målningsbehandlingarna har gett upphov till vissa färgfläckar på stenfasaden. När ankarjärnen på den östra gaveln skulle målas diskuterades kulörfrågan grundligt. Nu användes samma färgtyp och kulör som där, dvs NCS S 8502-Y.

Kulturhistoriska iakttagelser

Äldre ögla

Fäst i gavelmuren fanns en metallögla. Den bör ha fungerat som fäste för en lina till hängande gatubelysning. Eftersom ögla var enkel och bedömdes vara relativt sentida togs den bort.

Numrering av valvringssstenar

Vid 1780 års ombyggnad förstörades fönstren i övervåningen genom att fyllningen under valvslagningen togs bort. Härigenom blev fönstren försedda med stickvalv. Vid arbetena både på den östra och västra gaveln upptäcktes numrering av valvringens stenar med rödkrita – 1, 2, 3 osv. Denna märkning kan möjligen vara en rest efter 1780 års arbeten, men eftersom märkningen fanns just på valv som uppvisade instabilitet kan det vara frågan om att valven demonterats i efterhand och återmonterats.

Denna ögla hade troligen varit ett fäste för en lina till hängande gatubelysning. Ögla bedömdes inte ha sådana kulturhistoriska värden att den bevarades.

Valvring över fönster i övervåningen under fogningsarbetena. Här kan man ana att valvstenarna har numrering med rödkrita.

För övrigt upptäcktes inga inskriptioner i fasaden förutom de redan kända stenhuggarmärkena från byggskedet på 1600-talet.

Skarvstenar

I ett vertikalt stråk mellan de mittre fönstren och de längre mot söder finns ett stråk med kvaderstenar som har normal höjd, men som är mycket korta. Att samla dessa på detta sätt skulle möjligen kunna försvaga murverket. Varför de samlats här är oklart, men man får nästan intrycket av att de missar som murarna gjort samlats ihop på ett ställe eller att leveranserna av sten mellan just dessa fönster inte har haft rätt format och att man blivit tvungen att lägga in skarvstenar.

I ett stråk på den västra fasaden – främst mellan fönstren – finns ovanligt många fasadstenar som är mycket korta. Dessa har markerats med vitt på bilden till höger. Företeelsen är svårklarad. Vidare kan man konstatera att de mittre fönstren inte är helt centrerade utan är något dragna mot söder.

Sotspår

Vid arbetena noterade husarkitekten att bottenvåningens fönster längst i söder omges av mörkfärgningar på fasadstenarna. Detta ger nästan intryck av att en eldsvåda i det innanför liggande rummet skulle gett upphov till spår av sot, men något sådant brandtillbud är inte känt. Tills vidare får företeelsen anses oförklarad.

Markisfästen

På enstaka fönsterkarmar upptäcktes skruvhål och märken efter något som kan vara markisfästen. Eftersom den västra fasaden sällan fotograferats kan man inte utröna förekomsten av markiser så lätt som för övriga fasader.

Sammanfattning

Under sensommaren 2021 genomfördes en restaurering av den västra fasaden på Domstolsbyggnaden vid Göta hovrätt. Arbetena omfattade i första hand konservering och omfogning av stenfasaden och ommålning av fasadens ankarjärn och ankarslutar. Vidare inleddes ommålningen av fasadens fönster genom att karmarna skrapades och målades samt fönsterblecken sågs över.

Övrigt

Den figurförsedda stenen över källaringången mot norr har omfattande vittringsskador och frågan togs upp hur detta bör hanteras i framtiden – konservering, nyhuggning, dokumentation genom laserskanning eller avgjutning? Inga slutgiltiga beslut fattades emellertid.

Spår i form av hål mm tyder på att det funnits markiser på ett par fönster.

Ovan: Källardörren mot norr ca 1907. JLM.
Ovan till vänster: Källardörrens överstycke i början av 1970-talet. JLM.
Till vänster: Källaringångens överstycke 2021.

Administrativa uppgifter

RAÄ:s dnr:	RAÄ-2020-1421
Jönköpings läns museums dnr:	2021-219
SFV:s dnr:	0696/20
Byggherre:	Statens fastighetsverk/ teknisk förvaltare David Eriksson
Projektledare:	Tengbom/arkitekt Gunilla Gustafsson
Totalentreprenör:	Byggbolaget Peter & Morgan AB
Entreprenör, fogning mm:	AB Stenkonservering Väst
Entreprenör, måleri:	L Magnussons måleri i Hjo AB
Entreprenör, plåt:	Wahlunds plåtslageri AB
Antikvarisk medverkan:	Anders Franzén
Rapportansvarig:	Anders Franzén
Rapportgranskning:	Mikael Nordström
Län:	Jönköpings län
Kommun:	Jönköpings kommun
Stad/socken:	Jönköpings stad
Fastighetsbeteckning:	Arkivet 1

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums arkiv

Referenser

Arkiv

Jönköpings läns museum (JLM)

Handlingar rörande Göta hovrätt

Riksarkivet, Marieberg (RA)

Överintendentsämbetet, huvudarkivet: F I bac:15

Landsarkivet i Vadstena (VLA)

Göta hovrätt, huvudarkivet: Handlingar angående hovrättens hus, tomter och inventarier, 1873–1916, 1927–47, F II:4.

Otryckta källor

Göta hovrätt. Vårdprogram för Göta hovrätt 2012, F003. Statens fastighetsverk

Tryckta källor och litteratur

Franzén, Anders (2016). *Göta hovrätt: rättvisans hemvist under fyra sekel.* Jönköping: Jönköpings läns museum

Franzén, Anders (2020). *Göta hovrätt, Domstolsbyggnaden, F003001. Antikvarisk medverkan i samband med omfogning av den östra fasaden.* Jönköpings läns museum, byggnadsvårdsrapport 2020:09.

Under sensommaren 2021 genomfördes en restaurering av den västra gaveln på Domstolsbyggnaden vid Göta hovrätt. Arbetena omfattade i första hand omfogning av stenfasaden och ommålning av fasadens ankarjärn och ankarslutar. Vidare inleddes ommålningen av fasadens fönster genom att karmarna skrapades och målades samt fönsterblecken sågs över.

Föreliggande rapport sammanfattar vad som framkom vid arbetena.

